

Inhoud

Inleiding 7

Wat is poëzie? 11

Goede poëzie 13

Aan de slag (1) Beoordelen – de docent in actie 18

Literaire poëzie 23

Aan de slag (2) Wat wil je zelf? – een eigen poëtica 26

De auteur buiten beeld – de autonomie van het gedicht 27

Aan de slag (3) Het gedicht de baas – werken met autonomie 31

1 Alle woorden zijn welkom 36

Hoe specifiek hoe universeler – spreken in beelden 38

Zeg het met bloemen – beeldspraak 40

*Aan de slag (4) Beelden oproepen – vergelijken voor
beginners 46*

*Aan de slag (5) Een spannend beeld – haiku's en andere
eensymboolgedichten 50*

Verstoorde taal – zinsbouw 59

*Aan de slag (6) Een gedicht bouwen rond een tegenstelling –
het sonnet 63*

*Aan de slag (7) Creatief jatwerk – poëtisch knippen en
plakken 75*

Toch doen – denk- en praatpoëzie 77

Van woordsoorten, nieuwvormingen en de taal van het hart –
woordkeus 79

2 Leesluisteren 88

Metrum en ritme – twee verwarrende begrippen 88

Aan de slag (8) Padam padam padam – hoe hoor ik het metrum? 93

Aan de slag (9) Straks mis je nog de boot – spelen met het metrum 98

Rijm 109

Aan de slag (10) Spelen met klank – het rijm als inspiratiebron 114

Aan de slag (11) Puur taalplezier – light verse 121

Boe! – overige klankeffecten 132

3 Het gedicht op de pagina 133

Waar eindigt de dichtregel? – in gevecht met het enjambement 133

Aan de slag (12) Op het verkeerde been – regels die veranderen 141

Het gedicht als blokkendoos – de strofe-indeling 145

Tekentekeningen – overige typografische middelen 149

4 De grote lijn 157

Aan de slag (13) De methode van ostaijen – variëren op een ‘praemisse-zin’ 160

Retorische trucjes – eenheid en inhoud 161

Een vleugje verhaal – verhaaltechnieken in poëzie 162

Aan de slag (14) Waar ben ik? – zes zintuigen 165

Volg de ogen – chronologie 170

Vragen oproepen – over spanning 170

Waar heb je het over? – inhoud en inspiratie 171

Literatuur 173

Inleiding

Wat zit er zoal in de gereedschapskist van de dichter? En hoe gebruik je het? Kortom, hoe maak je poëzie? Op die vragen wil ik in dit boek antwoord geven. Anders dan de titel misschien doet vermoeden is *Dichten doe je zo* dus geen altijd-succes-recept voor een goed gedicht, en ook geen streng maar rechtvaardig ‘wetboek poëzie’. Zoiets bestaat niet. Poëzie is niet te vangen in een set heldere, eenduidige regels, overzichtelijk gerubriceerd en juridisch sluitend geformuleerd. Maar het is ook niet iets wat je ‘zo even maakt’, zonder besef van regels of techniek – ‘Poëzie ligt op straat, weet je wel’. Natuurlijk komt het voor dat iemand zo maar een mooi gedicht uit zijn mouw schudt, maar dat zijn toevalstreffers, en er is technisch inzicht voor nodig om die te herkennen. Om dat technisch inzicht gaat het in dit boek. Wie zichzelf wil verbeteren, moet eerst de verbetermogelijkheden leren zien. Hij moet ontdekken welke middelen er tot zijn beschikking staan, en daar elke keer opnieuw zijn eigen keuzes uit leren maken.

Neem een kwestie als: ‘Rijmen of niet?’ Er zijn mensen voor wie alleen iets wat rijmt een gedicht is, maar er zijn er ook die alleen een gedicht dat niet rijmt serieus kunnen nemen. Ik vind dat soort ideeën niet reëel en niet vruchtbaar. Voor mij is ‘Rijmen of niet?’ geen onderscheidend criterium voor (goede) poëzie; het is geen of/of-kwestie, net zomin als ‘Lijmen of niet?’ dat is voor de meubelmaker. Er zijn genoeg alternatieven om te voorkomen dat het werk uit elkaar valt. De meubelmaker kan bijvoorbeeld lassen, schroeven, knopen, of klemmen, en ook de dichter heeft alterna-

tieven: zinsbouw, woordherhaling, beeldspraak, ritme – noem maar op. Rijm is gewoon één van de hulpmiddelen uit de gereedschapskist van de dichter. En de vraag of en hoe je dit hulpmiddel toepast, is een technische afweging zoals je er zoveel maakt tijdens het dichten. Niet altijd bewust, maar je maakt ze wel. Ook wie volledig op zijn intuïtie vertrouwt, maakt afwegingen die gebaseerd zijn op kennis en ervaring.

Met dit voorbeeld is meteen ook duidelijk over wat voor soort gereedschap het gaat bij deze inventarisatie van de gereedschapskist van de dichter. Het gaat om de middelen waarmee je taal tot poëzie omsmeedt, niet om de middelen waarmee je die poëzie vastlegt.

Het gaat om:

- taal (woordkeus, beeldgebruik en zinsbouw – hoofdstuk 1)
- klank (metrum, ritme, rijm en andere klankeffecten – hoofdstuk 2)
- typografie (regelafbreking, strofebouw en andere typografische effecten – hoofdstuk 3)
- inhoud en eenheid (inhoudelijke structuur, verhaaltechniek, retorica en onderwerpkeuze – hoofdstuk 4)

Of je met een vulpen op handgeschept papier schrijft, met houtskool op een behangrol, of met pixels op een beeldscherm – het is heel interessant en kan ook erg belangrijk zijn voor je eigen creatieve proces, maar het is niet van wezenlijk belang voor de poëzie. Ook de middelen waarmee je jezelf in de juiste stemming en conditie brengt (zoals: je kamer opruimen, je bezatten, of een uurtje hardhout hakken) vallen buiten het kader van dit boek.

Je zou *Dichten doe je zo* kunnen zien als een (kritische) uitwerking van ‘Techniek, klank en betekenis’, het tweede hoofdstuk van *Gedichten schrijven* van Chrétien Breukers, het andere dichtboek uit de Schrijfbibliotheek. Breukers heeft dat hoofdstuk om uiteenlopende redenen beperkt gehouden: hij had zoveel meer te vertellen, hij richtte zich alleen op het vrije vers en veel van wat er

in dit hoofdstuk ter sprake kwam, was al in diverse andere boeken uitgewerkt.

Dat ik er nu toch een heel boek aan wijd, is niet omdat ik het nodig vind die andere boeken alsnog te herkauwen, maar omdat die op veel punten niet compleet of niet toegankelijk genoeg zijn, of te weinig vanuit de invalshoek van een dichter zijn geschreven. Ik zal me dan ook vooral richten op zaken die elders niet of niet zo gedetailleerd aan de orde komen en op andere punten volstaan met een kort overzicht of een verwijzing naar een ander boek. Daarnaast ga ik in op discussies in het vakgebied en geef ik tips om daadwerkelijk met bepaalde technieken aan de slag te gaan.

En dat laatste echt niet alleen in de kaderteksten met de titel 'Aan de slag', die elk hoofdstuk rijk is, ook de hoofdtekst bevat veel praktische aanwijzingen. *Dichten doe je zo* is bedoeld als gebruikboek, niet als encyclopedie.

Om het gebruik te bevorderen staat dit boek natuurlijk vol met voorbeelden. Die heb ik gekozen uit een breed scala van gedichten. Niet alleen literaire klassiekers, maar ook moderne poëzie, populair werk, gedichten van cursisten en liedteksten. Het gaat tenslotte over poëzie, en niet over één specifiek soort poëzie. Helaas heb ik me bij het citeren vaak wel moeten beperken tot een kort fragment, anders zou ik mijn uitgever onnodig op kosten jagen. Het citaatrecht is in Nederland (terecht) beperkt.

Naast werk van anderen heb ik ook mijn eigen werk als voorbeeld gebruikt. Soms omdat ik iets wil uitleggen over het maakproces en ik alleen van mijn eigen gedichten die wordingsgeschiedenis echt goed ken. Soms omdat ik even snel een specifiek pretentieloos voorbeeld nodig had, dat ik zo gauw nergens kon vinden. Dat maakte ik dan maar. Voorbeelduitwerkingen van schrijfp opdrachten zijn altijd eigen werk, en bovendien binnen de gestelde tijd opgehoest. Mijn leermeester Willem Mooijmann heeft me nu eenmaal bezworen dat je als docent altijd mee moet doen, en vervolgens zowel vondst als vod moet delen. Bovendien

zou ik niet weten hoe ik anders moest laten zien hoe die opdrachten van mij kunnen werken.

Hoewel het onvermijdelijk is dat mijn eigen poëtische voorkeuren doorklinken in mijn betoog, wil ik dat elke dichter iets aan dit boek kan hebben: zowel de op ontroering gerichte gelegenheidsdichter die bij oma's uitvaart zijn emoties wil vatten in rijm, als de taalgerichte literator, die zijn vrije verzen het liefst gepubliceerd ziet in het tijdschrift *Yang*. Ik wil hun de middelen in handen geven om te groeien in hun eigen genre. De uitvaardichter moet natuurlijk aan heel andere criteria voldoen dan de *Yang*-poëet, maar al zal zijn werk misschien nooit Literatuur mogen heten, het kan wel degelijk kwaliteit hebben. Het maakt nogal wat uit of je de mensen tranen bezorgt of kromme tenen.

Bovendien, al wordt een gedicht nooit heel erg goed, als de dichter het beter wil hebben, wil ik hem daarbij helpen. Stel iemand schrijft: *Ik zie je telkens weer/ Maar weet: jij bent niet meer/ Dat doet zo'n zeer* (de schuine strepen staan voor de overgang naar een nieuwe regel, zoals dat hoort wanneer je poëzie citeert in doorlopende tekst). Zo iemand mag weten dat de laatste regel de zwakste is, omdat die een gevoel *benoemt* en niet *oproept*. Hij mag ook weten dat het geheel sterker wordt als je die regel schrapt of hem naar voren haalt: *Het doet zo'n zeer/ Ik zie je telkens weer/ Maar weet: jij bent niet meer*. Nu is het niet meer een benoeming achteraf, maar een voorlopige aanduiding die vragen oproept, en daarmee spanning genereert. Dat dezelfde ervaring al eerder en mooier is weergegeven door anderen, is op dat moment minder belangrijk. Het is in elk geval geen reden om te zeggen dat iemand maar beter kan stoppen met schrijven. Je hoeft toch ook niet in de finale van het WK te staan om te mogen voetballen, en getraind, gecoacht en aangemoedigd te worden?

Het moge duidelijk zijn: ik geloof niet in absolute normen. Ik geloof echter wel in 'genreafhankelijke' kwaliteitseisen. Hoewel het er niet uitziet, gebruik ik hier aanhalingstekens want ik wil

absoluut niet de suggestie wekken dat ons poëtische landschap overzichtelijk verzuimd is in een beperkt aantal soorten poëzie. Integendeel, het zijn er onnoemelijk veel, en ze lopen allemaal in elkaar over. De vraag wat (goede) poëzie is, wordt nu eenmaal op talloze manieren beantwoord. Het is ook een lastige vraag. En omdat het antwoord erop zo bepalend is voor de overwegingen die je maakt bij het dichten, is het goed er eens wat dieper op in te gaan.

Wat is poëzie?

Verwacht van mij geen eenduidig antwoord op deze vraag. Dat is er niet. Woordenboeken vertellen je dan ook meestal niet meer dan dat poëzie dichtkunst is, dat gedichten poëzie zijn, en dat gedichten teksten in ‘dichtmaat’ of in ‘dichterlijke taal’ zijn. Zelfs het duidelijkste onderscheidingscriterium tussen poëzie en proza dat ik ken, is niet echt werkbaar. Wikipedia formuleert het zo: ‘Poëzie, of ook wel *dichtkunst*, kan in zijn algemeenheid worden omschreven als een tekstvorm waarbij de lengte van de regels louter wordt bepaald door de auteur en niet afhankelijk is van de bladspiegel.’ Het is in de eerste plaats een nogal magere definitie, maar dat ligt aan de formulering. In de woorden die Maria van Daalen vaak gebruikt, krijgt hetzelfde criterium al veel meer diepte: ‘In poëzie is de kleinste betekenseenheid de regel en in proza de zin.’ Die opvallende regellengte is dus meer dan een lay-outkwestie. Toch is ook deze formulering uiteindelijk niet bevredigend. Afgezien van het feit dat volgens mij niet iedere dichter de regel als betekenseenheid gebruikt (zie hoofdstuk 3), is die regellengtekwestie ook helemaal geen waterdicht onderscheidingscriterium. Auteurs van gebeden, theaterteksten en kinderverhalen bepalen de regellengte namelijk ook vaak zelf, en makers van prozagedichten (zie pagina 148) doen dat juist niet.

In feite is de enige verantwoorde definitie van poëzie deze: poëzie is poëzie als er poëzie op staat. Met andere woorden, poëzie is poëzie als de auteur, de uitgever of de criticus besloten heeft dat het poëzie is.

Dit mag een praktische definitie zijn, nuttig om het gesprek helder te houden, bevredigend is zij niet. Althans niet voor iemand die een betere dichter wil worden. Als het de lay-out niet is, vraagt die zich af, wat is het dan dat poëzie tot poëzie maakt, of beter: tot goede, of zelfs 'literaire' poëzie?

Laat ik om te beginnen duidelijk stellen dat 'goed' en 'literair' geen synoniemen zijn. Goede poëzie hoeft niet literair te zijn, en literaire poëzie is niet per definitie goed. Je hebt er bij het dichten ook niet zoveel invloed op of je gedicht 'literair' wordt of niet. Oké, je moet het zo goed mogelijk maken, maar verder is het een kwestie van marketing. Literaire poëzie is namelijk die poëzie die uitgegeven is door een literaire uitgever en/of door gezaghebbende critici, wetenschappers en docenten tot literatuur is bestempeld. En hoewel we moeten aannemen dat deze mensen zich daarbij vooral laten leiden door de vraag wat ze 'heel erg goed' vinden, hebben deze stempelaars niet allemaal dezelfde smaak, niet allemaal een goede smaak, en zeker niet allemaal zuiver literaire motieven.

Een paar jaar geleden stuurde ik twee gedichten tegelijk op naar twee verschillende redacties. Allebei publiceerden ze er één van, en keurden ze het andere af. Maar ze kozen niet hetzelfde. Smaken verschillen dus. En wat die motieven betreft: produceert een dichter van naam een slecht gedicht en wil hij het koste wat kost in zijn bundel hebben, dan zet zijn uitgever het erin en behoort het vanaf dat moment tot de literatuur. En als de verkoopcijfers goed blijven, zal deze dichter zelfs een aantal matige bundels mogen produceren, stuk voor stuk met het stempel 'literatuur' erop. Willem Jan Otten geeft in een interview met Johan Diepstraten en Sjoerd Kuiper grif toe dat enkele gedichten uit zijn bundel *Het keurslijf* 'niet zo interessant' zijn: 'Ja hoor, dat ben ik met jullie eens. Ik heb toen een wat al te groot vertrouwen in m'n beelden gehad, vooral in de cyclus "De Nadagen". Ik heb me vergist in de duidelijkheid en de veelzeggendheid van die beelden.' Toch horen ook deze zwakkere gedichten dankzij de kwaliteit van Ottens ove-

rige werk en het keurmerk 'Querido' voorgoed tot de literatuur. Literatuur is literatuur als er literatuur op staat.

Aan de andere kant zijn er ook goede gedichten waar nog geen literaire uitgever voor gevonden is. Omdat de dichter ze voor zichzelf houdt, omdat de uitgever die hij benaderd heeft geen ruimte meer heeft in zijn fonds (dichtbundels uitgeven is duur), of omdat de redacteur die het werk gelezen heeft een andere smaak heeft. Het kan allemaal.

Goede poëzie

Interessanter dan de vraag wat literaire poëzie is, is dus de vraag wat 'goede' poëzie is. Daar kun je namelijk wél iets mee bij het dichten. Het probleem is alleen dat er geen eensluidend antwoord op te geven is. Het begint er al mee dat we niet goed weten wat nu eigenlijk het *wezen* van poëzie is, oftewel: wat poëzie behoort te zijn of te doen, of wat toch de poëtische ervaring is waar dichter en lezer naar zoeken. Hierover is veel nagedacht en gezegd. Veel moois, veel behartigenswaardigs, en vooral ook veel tegenstrijdigs. Er zijn niet voor niets zoveel 'genres'.

Het is erg verleidelijk om hier een aantal van die theorieën uitgebreid te bespreken, maar dat voert te ver. Als ik dat zou willen, moet ik duidelijke keuzes maken en dat vind ik niet verantwoord. Ik spreek hier tenslotte niet als dichter, criticus of uitgever, maar als schrijfdocent. In die rol is het mijn taak de keuzes van mijn pupillen helder te krijgen, te respecteren en te volgen, al mag ik ze natuurlijk wel uitdagen nog eens goed over die keuzes na te denken.

Hoewel objectieve criteria ontbreken, zijn er gelukkig wel enkele vaste 'waardes' die in vrijwel alle theorieën terugkomen en waar elke dichter op een bepaalde manier op aan te spreken is. Die vormen mijn houvast als schrijfdocent. Ze scheppen orde in het woud van opvattingen, en stellen me in staat mensen vooruit te helpen die gedichten schrijven waar ik als privépersoon geen liefhebber van ben. Ze weten er zelfs voor te zorgen dat ik af en

toe oprecht enthousiast kan zijn over gedichten waarover ik in het vuur van een jury- of redactievergadering een vernietigend oordeel zou uitspreken. Het zijn:

- Poëzie zegt meer met minder.
- Poëzie is kunst.
- Poëzie moet iets specifiek teweegbrengen.
- Een gedicht is een betekenis eenheid.
- Poëzie is gemaakt van taal.
- In poëzie gaat het niet alleen om de inhoud, maar ook om de formulering.

Hieronder licht ik ze een voor een toe.

Meer met minder

Mijn voornaamste houvast is deze stelling: ‘Poëzie is verdichte, oftewel geconcentreerde taal.’ Met andere woorden, dichten is met weinig woorden veel zeggen. Het zit ook al in het woord: ‘dichten’, ofwel dichter maken, compacter formuleren.

Veel opvattingen over dichten zijn in feite uitwerkingen van deze gedachte. Zo zijn er mensen die vinden dat dichtregels meerduidelig moeten zijn (oftewel: op meerdere manieren uitgelegd moeten kunnen worden). Zij stellen dan speciale eisen aan de manier waarop de taalverdichting dient te worden toegepast. Anderen vinden dat woorden in poëzie vooral op een andere manier betekenis moeten krijgen dan in de omgangstaal: minder bewust, meer zoals muziek of een abstract schilderij.

Zelf vind ik de stelregel dat het er bij poëzie om gaat meer te zeggen met minder een bijzonder prettig uitgangspunt bij het geven van feedback. Elke dichter zoekt binnen de grenzen van zijn ‘genre’ toch naar een maximum aan zeggingskracht; hij wil zijn woorden zo veel mogelijk betekenis geven.